

Kovács István

A lengyel '68

Sztálin halála Lengyelországban nem hozott olyan hirtelen személyi változást a vezetés legfelső szintjén, mint Magyarországon. Bolesław Bierut mintha azt akarta volna bizonyítani, hogy a lengyel kommunisták hatalomgyakorlása független a szovjet elvtársakétól, 1953 tavasza után több politikai perben hozott halálos ítéletet írt alá, s indított az addigiaknál is erősebb támadást a katolikus egyház ellen. Ennek ellenére 1954-től kezdve a pártvezetésen belül két csoport körvonalazódott, amely alkalmasint a hatalom átvételére készült. Abban nem különböztek, hogy híveik az 1944-et követő évtizedben – a sztálini Szovjetunió támogatását élvezve – egyaránt elkötelezettjei voltak a kommunista hatalom kiépítésének, s osztoztak annak eredményeiben és bűneiben.

Az egyik csoport a pulavai nevet kapta, mivel rokonszenvezői a varsói Puławska utcai káderlakásokban találkoztak, a másik csoport tagjait – a találkozójuk színhelyéül szolgáló palota miatt – natoliniaknak hívták. Volt azonban már, a jövő szempontjából lényegesebb megkülönböztető jelzőjük is... Szelídebb megkülönböztetésük: revizionisták és dogmatikusok, durvábban: zsidók és tahók.

A pulavaiak és a natoliniak sem tagságukat, sem programjukat tekintve nem alkottak s nem is alkothattak zárt csoportot, párton belüli pártot. Inkább az átjárhatóság jellemezte őket. Volt azonban egy alapvető választóvonal, amit csak a legmagasabb tisztségeket betöltők léptek át – ide-oda. A pulavaiak érzékenyebben reagáltak a társadalom hangulatára, s 1956-ban már a rendszer messzemenő megreformálását és demokratizálását, szerkezeti átalakítá-

sát tűzték ki célul. A natoliniak beérték annyi reformmal, amennyi a kommunista felvilágosult abszolutizmus fogalmába belefér, s inkább az uralkodó elit lecserélését hirdették meg, a hatalomgyakorlás autokratikus jellegén nem kívántak változtatni. Céljuk eléréséhez igyekeztek Hruscsov támogatását megnyerni, s ez voltaképpen eredménnyel járt.

A lengyel társadalom megnyerésére mindkét csoport nagy hangsúlyt fektetett. A Lengyelországban a magyarországihoz hasonlóan elemi utálatnak örvendő kommunizmus építésének perspektívájától a köznép nem volt elragadtatva. Mégis, az elviselhetőbb életet a pulavaiak helyezték kilátásba. Más vonatkozásban azonban a natoliniak tudtak a társadalomra kacsintani. A másik táborba tömörült elvtársaik ellen fordítható hatásos lélektani fegyverük az volt, hogy felnagyítva elterjesztették: a pulavaiak voltaképpen zsidók, s a sztalinizmus bűnei elsősorban őket terhelik...

A háborút lengyel területeken túlélő, illetve 1944 végétől a Szovjetunióból Lengyelországba (vissza)települt zsidók, zsidó származású lengyelek lélekszáma 1945-ben 250 000 és 400 000 között mozgott, de többségük még 1946 végéig Nyugatra emigrált. Az 1950-es évek elején a Lengyelországban élő zsidók, illetve zsidó származású lengyelek száma nem haladta meg a 60 000 főt. A háború előtti hagyományokhoz híven s a zsidóságot ért háborús tragédia hatására arányszámukat meghaladó volt a körükből kikerülő párttagok, állami és pártvezetők, valamint magas rangú katonai és belügyi tisztek száma. A nevek – Jakub Berman, Hilary Minc, Roman Zambrowski,

Józef Cyrankiewicz – párt és állami funkciókat s ezzel együtt származást jelölő kulcsszavak voltak. A belbiztonsági hatóság kegyetlen módszereit a zsidó származású Róański ezredes, Fejgin és Józef Swiatlo nevei hívták elő, függetlenül attól, hogy a lengyel államvédelmi hatóságnál hány lengyel, orosz, belorusz és ukrán tiszt szolgált. A Róańskihoz, Fejginhez, Swiatlóhoz hasonlóan kegyetlen lengyel Kaszkiewicz, Dusza és Moczar nevére és tetteire csak két, két és fél évtized múlva derült fény, s ez már nem módosította a közvéleményben kialakult képet.

A natolinnak uttógó propagandája ráépült az 1944-ben, 1945-ben egyébként általuk is szétvert földalatti lengyel állam vezetőinek közismert, mondhatni testamentumszerű vélekedésére, hogy a sztálini szovjet rendszer szálláscsinálói Lengyelországban a zsidók közül kerülnek ki. Ezzel magyarázható, hogy 1946 folyamán több lengyel városban antiszemita megmozdulásra került sor, Kielce pedig több mint félszáz halálos áldozatot követelő pogrom színhelye volt. Az utóbbiról az a hír járta, hogy egy Mieczysław Moczar nevű kommunista partizánparancsnok kezdeményezte...

Amikor 1956 nyarán újabb kivándorlási hullám indult meg, azt a lengyel társadalom – részben a natolinnak sugallatára – úgy tekintette, hogy a zsidók a felelősségrevonás elől menekülnek a sztálinizmus idején elkövetett bűneik miatt. Egy évtizeddel később a Lengyelországban élő zsidók lélekszáma már nem haladta meg a 30 000 főt. Közülük a magukat kimondottan zsidónak tartók száma 7500 lehetett. Ennyi tagja volt ugyanis a Lengyelországi Zsidók Társadalmi-Kulturális Társaságának, főleg az idősebb nemzedék köréből. Az 1962-ben a társaság égisze alatt alapított Babel Ifjúsági Klub 262 tagot számlált.

1956 nyarán mind a pulavaiak, mind a natolinnak Władysław Gomułkaiban, az 1949-ben nacionalista elhajlás miatt bebörtönzött hazai

kommunista pártalapító vezérben látták vezetőjüket. Gomułkát a XX. kongresszust követő enyhülés és Bierut halála hozta ki a börtönből, s 1956-ban a világ legnépszerűbb lengyele volt. A LEMP VII. plénumára a natolinnak támogatására érkezett Hruscsovot remek politikai sakkhúzásokkal semlegesítette, s néhány nappal később, október 24-én Varsó főterén, a Sztálinról elnevezett Kultúra és Tudomány Palotája árnyékában egymillió ember előtt hirdette meg az ország demokratizálását, függetlenségét s a Szovjetunióval kialakítandó új, egyenrangú partneri kapcsolatot.

Látszólag a pulavaiak győztek. Hamarosan kiderült azonban, hogy Gomułka mást ért a demokrácián, a gazdasági reformon, a kultúra szabadságán és a vallás szabad gyakorlásán, mint ők. Vagyis a Gomułka által nagy hangon meghirdetett eszmék a gyakorlatban közelebb álltak a natolinnak szocializmusképeéhez, mint a pulavaiak reformterveihez. Gomułka a pulavaiakban mindinkább revizionistákat látott, míg a natolinnakra legfeljebb csak azt mondhatta, hogy dogmatikusok. Márpedig a dogmatizmust ő legfeljebb „a párt náthájának” tekintette, míg a revizionizmust „a párt tüdőgyulladásának” tartotta. Ráadásul a „revizionisták” tudat alatt automatikusan a nyugatnémet revizionisták rémképét hívták elő benne.

Jerzy Eisler 1968 márciusáról írott könyvében így jellemezte Gomułkát: „már az Októbert követő első években megmutatkozott diktatóri vérmérséklete és vonzódása az »erős emberekhez«. Ezzel egyidejűleg kifejezte ellenszenvét, sőt ellenségességét az értelmiségiekkel szemben, és ez a marxizmus-leninizmus alapeszméihez való dogmatikus ragaszkodással párosult. Ahogy Józef Piłsudski a háború előtt, Gomułka is meg volt győződve arról, hogy a lengyelek életeleme az anarchia, s csak erőskezü kormányzással érhető el, hogy magartartásával a nemzet ne vigye Lengyelországot katasztrófába.”

A „revizionista” pulavaiak hosszú éveken át türelmesen bíztak Gomulka liberalizmusában, míg a dogmatikusok a kezdet kezdetétől éppen vélt liberalizmusáért támadták őt. A támadás egyik irányát és módszerét a LEMP 1959 márciusában tartott III. kongresszusán villantották meg. Ekkor vádolták meg legnyíltabban azzal – az 1400 küldött között szétozott röplapon –, hogy Gomulka zsidó származású személyeket támogat, s velük veszi körül magát. Ezt megbocsáthatóan azzal magyarázták, hogy felesége, Zofia asszony is zsidó.

E röplaptól függetlenül a pulavaiak többsége éppen ezen a kongresszuson kényszerült leszámolni azzal az illúzióval, hogy Gomulka mindenképpen 1956 október eszméinek a híve. Az első titkár ugyanis személyesen cenzúrázta a hozzászólásokat, s két miniszterének egyszerűen nem adta meg a szót, mert megtagadták beszédük előzetes bemutatását. A Központi Bizottságba is csak azokat jelölhették, akiknek listára vétele ellen Gomulka nem emelt kifogást. Így az 1956-os változások több közismert kezdeményezőjét törölte, míg az olyan sztalinistaként ismert személyek jelöltségét, mint Zenon Nowak vagy Mieczysław Moczar, szó nélkül engedélyezte.

A III. Kongresszus után Október híveinek újabb csoportját távolították el a hatalomból. Erre az szolgáltatott ürügyet, hogy a pulavai csoporttal kapcsolatban álló Paweł Monat ezredes, aki a Honvédelmi Minisztériumban a lengyel katonai attasék osztályát vezette, Nyugatra szökött. Erre kondult meg a párt vörös vészharangja, hogy felelős állami és párttisztiséget a jövőben ne bízzanak zsidókra..., sőt az ország és a szocializmus érdeke is azt diktálja, hogy bizonyos intézményeket megtisztítsanak tőlük.

A natoliniak ettől kezdve a Központi Bizottságban újabb és újabb székeket szereznek meg, vagy szereznek vissza. A KB Adminisztratív Osztályának élére Monat ezredes disszidálása

után a keménykezű Kazimierz Witaszewski tábornok került, aki küldetésének tekintette, hogy a pulavaiakat az utolsó emberig eltávolítsa Gomulka környezetéből. E céljának elérésében odaadó szövetségesre lelt Mieczysław Moczar tábornokban, aki a Belügyminisztérium Nyomozási Osztályának főnöke lett, s mint „erős ember” élvezte Gomulka első titkár bizalmát.

Moczarról, az 1945 utáni évtizedek szürke eminenciásáról több életrajzi változat forgott közkezen. Ami kiszűrhető belőlük, hogy 1942 és 1944 között a Lublini majd Kielcei Vajdaságban harcoló kommunista partizáncsapat parancsnoka volt. 1945-ben a biztonsági szervek őrnagya lett, s mivel Lengyelország szovjet tagköztársasági jövőjéről álmodozott, s ezt nem rejtette véka alá, pártfegyelmiben részesítették. Ettől függetlenül 1945 és 1948 között tagja volt a LMP Központi Bizottságának. Az ezt követő nyolc esztendőben volt olsztyni vajda és az állami gazdaságok minisztere. Az biztos, hogy a kezdetek kezdetétől szoros kapcsolatban állott a KGB-vel.

Moczar azonban mint író lett közismert az 1960-as évek elején, amikor két könyve is napvilágot látott. *A harc színei* című visszaemlékezésének megjelentetését megelőzte annak legendája, hogy szovjetellenes célzásait a cenzúra ki akarta hagyni, de a szerző nem engedett. Igaz, antiszemita kitételei ellen a cenzúra nem emelt kifogást. A könyv végül a Szovjetunióban is megjelent, s állítólag sikert aratott. Lengyelországban felvették a gimnáziumoknak ajánlott könyvek listájára.

Gomulka nem tulajdonított különösebb jelentőséget a tömegkommunikációnak, Moczar viszont tudatosan kihasználta a televízió, rádió és a sajtó biztosította népszerűsítési lehetőségeket. De ezen kívül is eredményesen szerzett magának tömegbázist: elvállalta a Partizánszövetség Választmányának elnökségét. E posztjáról hirdette ki, hogy „a hazáért kiontott minden csepp lengyel vér egyforma”, így a Szövet-

ségnek nem csupán a kommunista katonai formációk veteránjai lehetnek a tagjai, hanem a Honi Hadsereg korábbi évtizedekben mostoha sorsra kárhozott katonái is. Nem elhanyagolható tény, hogy az 1960-as évek közepén a Partizánszövetségnek közel 300 000 tagja volt.

Moczar tábornok orosz-, ukrán-, németellenes utalásokkal tarkított populista szózatai nem maradtak hatástalanok. Kivetnivalót a szovjet elvtársak sem találtak bennünk, mivel az oroszellenesség többnyire kimerült abban, hogy a lengyel hadseregbe a szovjet tanácsadók társaságában gimnasztyorkában bejutott és ott minden fontos posztot elfoglalt tiszteket, vagyis a zsidókat szapultak...

A hatvanas évek első felében a pulavaiak mindinkább szétzilált csoportja s a megerősödött natoliniak között megjelent egy harmadik politikai tömörülés: a Moczar tábornok vezette „partizánoké”. A „partizánok” Gomulka híveinek vallották magukat, de nem titkolták, hogy az első titkárt fáradtnak tartják, s úgy vélik, feladatait meg kellene osztania a fiatalabbakkal. Moczar előmenetellel, karrierrel biztatta híveit. Ennek előfeltétele azonban, hogy bizonyos nem odavaló „elemekkel” betöltött állami és pártállások felszabaduljanak.

A hatvanas évek elején kerül sor több vitaklub bezárására, liberálisabb hangvételű folyóirat betiltására s az első politikai jellegű perekre. Mindezeket Gomulka – a revizionisták elleni harc jegyében – rendelte el.

Moczar, amennyire hatáskörétől tellett, megkezdte a megbízható híveivel betöltendő állások „felszabadítását”, ami egyenlő volt a Belügyminisztérium „dejudaizálásával”. De „Mietek tábornok” ezen is túlment: a revizionisták elleni harc ürügyén létrehozott egy olyan ügyosztályt, amely Lengyelország valamennyi zsidó származású polgáráról kartotéket vezetett. Ebben nemcsak a személyi adatokat tüntette fel, hanem az illető baráti kapcsolatait, szokásait is, arra is kiterjedően, hol nyaral, melyik

üzletben vásárol stb. Ehhez olyan besúgóhálózatot szervezett, amely 120–150 000 létszámával kétszerese volt az 1950-es évek konfidenseinek.

1962-ben lengyelországba látogatott a Szovjetunió honvédelmi minisztere, Szergej Birjuzov marsall, aki a búcsúzáskor kertelés nélkül közölte vendéglátójával, Spsychalski marsallal, hogy „a zsidók és ellenforradalmárok által vezetett hadsereget nem lehet az imperialisták elleni harcban felhasználni”, s ennek jegyében azonnali intézkedést követelt. Kategorikus utasítása a Szovjetunió ez idő tájt meghirdetett új expanzív közel-keleti politikájával állhatott kapcsolatban, amely messzemenően figyelembe vette az arab országok érzékenységét.

A lengyel néphadsereg mintegy 45 000 főt kitevő tisztikarának 250–300 tagja volt zsidó származású. 1965-re szinte valamennyiüket eltávolították. A tisztogatás azonban ennél több személyt érintett, mert azok is áldozatul estek, akik zsidó bajtársaikkal feltűnő barátságot tartottak fenn. Ez az akció is a pulavaiak megtizedelt táborát gyengítette, s a „partizánokat” erősítette.

Az október utáni olvadás vége, az új politikai jégkorszak kezdete is erre az időszakra tehető. Ennek jelképes dátuma 1963. július 4. Gomulka ekkor tartotta a LEMP Központi Bizottságának XIII. plénumán híres vagy inkább hírhedt beszédét, amelyben a lengyel irodalom, képző-, színház- és filmművészet szinte minden jelentősebb 1956 után keletkezett alkotását retrográdnak minősítette.

Nem véletlen a dátum. 1963-tól észrevehetően romlik a lengyel gazdasági helyzet, s vele párhuzamosan az életszínvonal. Ez a kultúra támogatásában is érzékelhető. Kevesebb könyv jelenik meg, a korábbiaknál kisebb példányszámban. 1964. március 14-én 34 éves értelmiségi, köztük Maria Dabrowska író, a minisztertanács elnökéhez, Józef Cyrankiewiczhez intézett levelében fejezte ki

ezzel kapcsolatos aggodalmát. Egy hét elteltével se kaptak választ. A levelet március 23-án és 24-én több világlap közli. Az egyébként ártatlan tartalmú szöveg Lengyelországban sohasem jelent meg teljes terjedelmében, de aláírói ellen példátlan sajtókampány indult. A „partizánok” és a „natoliniak” rögtön felsorakoztak Gomulka mögött, s a revizionista aláírók portréjában csalhatatlanul meglátják, ki a zsidó. A megtorlás nem marad el. Ezzel Gomulka elszalasztja az utolsó esélyt, hogy az értelmiség képviselőivel szót értsen, kapcsolatot tartson.

A 34-ek mellett azonban volt egy nagyszabású szolidaritási megmozdulás is. Ezt a Jacek Kuroń és a Karol Modzelewski köré csoportosult ún. „kommandósok” szervezték – Adam Michnikkel az élen – a Varsói Egyetem területén. A név szerint felsoroltak mindhárman régi kommunista családból származtak, s Modzelewski és a nála fiatalabb Michnik szülei befolyásos szerepet játszottak a sztalinizmus időszakában. Ez nem kerülte el Moczarék figyelmét, akik Kuroń, Modzelewski és Michnik, valamint a „kommandósok” lejáratására ettől kezdve előszeretettel hozakodnak elő a szülők sztalinista múltjával, a kiváltságos helyzetben élő „aranyifjak” jólétével és a munkásokat és parasztokat megvető aroganciájával, s mindezek betetőzéseként elmaradhatatlan adalék az érintettek zsidó vagy félzsidó származása. Akkor is, ha az illető – például Kuroń, – nem volt az.

A „kommandósok” onnan kapták nevüket, hogy Adam Michnik és különféle vitarendezvényeken edzett csoportja – Kuroń tanácsára – rendre megjelent a különböző diákklubokban, találkozók, szemináriumokon, előadásokon, és felkészült hozzászólásaikkal, érveikkel, cáfolataikkal, „szétbeszéltek” vagy meghódították a rendezvényt és résztvevőit. Egyébként elég volt Katyńt és a Molotov–Ribbentrop-paktumot szóba hozni, s máris feloldhatatlan zavar támadt.

Nem véletlen, hogy Kurońt és Modzelewskit revizionista nézeteikért éppen az 1964 decemberében tartott IV. pártkongresszus előestéjén zárták ki a pártból. Amikor pedig a következő esztendőben eszmerendszerüket *Nyílt levélben* fejtették ki, amelyben a pártot „fent” szervezett bürokráciának, „lent” a dezorganizáció eszközének titulálták, bíróság elé állították őket. Kurońt háromévi, Modzelewskit három és fél évi börtönnel sújtották. Kuroń szerint Modzelewski zsidó származása miatt kapott súlyosabb büntetést.

A LEMP IV. kongresszusán megválasztott Központi Bizottságba nem került be 4 korábbi KB-titkár. Épp azok, akik az 1956-os változások hajtómotorjai voltak. Igaz, Moczar se könyvelhetett el teljes sikert: bármennyire akarta is, nem lett tagja a Politikai Bizottságnak. Azzal vigasztalhatta magát, hogy kinevezték belügyminiszternek. Megnövekedett befolyását arra is igyekezett felhasználni, hogy az értelmiség köréből híveket toborozzon magának. Néhány nemzeti kommunista író felsorakozott mögé.

Moczar nem lebecsülendő tehetségét bizonyítja, hogy minisztériuma rövid időn belül a legjobban működő szervezet, a leghatékonyabban megszervezett minisztérium lesz Lengyelországban, ő maga pedig az egyik legfőbb hatalom birtokosa. De továbbra se ő a mindenható pártvezér. Ráadásul ennek a posztnak egy újabb várományosa támad, a LEMP sziléziai csoportjának vezetője, Edward Gierek. Ő Lengyelország leggazdagabb tartományának jó szakember hírében álló gazdája. Moczarnak vele is számolnia kell.

Még el sem ült a Kuroń és Modzelewski elítélése nyomán támadt vihar, amely a Varsói Egyetem diákjait és tanárait, köztük Leszek Kołakowski marxista filozófust is állásfoglalásra kényszerítette, s egyre inkább radikalizálta, amikor újabb, a „revizionistáknál” nem kevésbé veszélyes ősellenségre kellett lesújtania Gomulkának, vagyis a pártnak: a katolikus

egyházra s az azt megtestesítő Stefan Wyszyński bíborosra. Gomulka – a közhiedelemmel ellentétben – csak rövid távú taktikai engedelményekre kényszerült az egyházzal szemben, amelyeket 1958-tól fokozatosan visszavont. 1956-os ígéreteinek teljesítését sohasem gondolta komolyan.

Stefan Wyszyński a XX. század kiemelkedő lengyel történelmi személyisége, aki első kezdeményezője volt a németekkel való megbékélésnek. Lengyelország 1966-ban készült megünnepelni államisága fennállásának ezredik évfordulóját. A megemlékezésből az egyház is kivette részét, mivel az jubileumi évforduló voltaképpen a kereszténység 966-ban történt felvételéhez kötődött. 1965 őszén a vatikáni zsinaton részt vevő lengyel püspöki kar elhatározó gesztusra szánta magát: az 1966-os ünnepekre meghívta a német egyházak képviselőit. Ráadásul a nekik címzett levélben leszögezték: megbocsátanak a németeknek, s kérték, a németek is bocsássanak meg a lengyeleknek a sérelmekért...

Gomulka elérkezettnek látta az időt, hogy a revizionisták után a lengyel katolikus egyház vezetőivel is egyszer s mindenkorra leszámoljon. Bevezetőként elkobozta Wyszyński bíboros útlevelét, a lengyel püspököket lehazárolozta, s VI. Pál pápától pedig két ízben is megtagadta, hogy a millenniumi ünnepekre akár csak pár órára is Lengyelországba látogasson. A lengyel médiumoknak megtiltották, hogy a jubileumi egyházi rendezvényekről hírt adjanak. Az ezzel kapcsolatos körmenetek megtartása elé is akadályokat gördítettek.

Gomulka a lengyel érzelmek németellenes húrjait pengetve még csak-csak célt ért volna, de azzal, hogy a püspököket és különösen Wyszyńkit – bűneik betetőzéseként – szovjetellenességgel is vádolta, nemcsak hogy nem sokkolta, hanem inkább az egyház mögé állította a lengyel közvéleményt.

Michnik visszaemlékezése szerint a püspöki

kar kérdéses levele ösztökélte őt arra, hogy a lengyel egyházra ne a rendíthetetlen baloldali forradalmár előítéletével nézzen. Tény, hogy a lengyel katolikus egyház a millenniumi esztendőből morálisan megerősödve lépett át 1967-be.

1968 márciusának eseményeitől és következményeitől elválaszthatatlan a 1967-es „hatnapos” izraeli–arab háború. A közel-keleti arab országok vereségét a szocialista tábort ért csapásként értékelték Moszkvában és a Varsói Szerződés tagállamaiban. Ez nem jelenti azt, hogy a lengyel társadalom ne tekintett volna a zsidó állam győzelmére úgy is, hogy a „kis Izrael” az arab világgal együtt „a Szovjetuniót is megtáncoltatta”.

A hatnapos háborúra reagálva Moczarék azonnal működésbe léptek, és a bűnbakok már korábban összeállított hosszú névsorát tették Gomulka asztalára. Az első titkárt sokkolta annak híre, hogy 94 zsidó származású fiatalember jelentkezett a varsói Izraeli Nagykövetségen önkéntesnek. Ez annyira lehetett igaz, mint a Marian Spsychalski marsall feleségéről készített jelentésben az az állítás, hogy izraeli útját tudatosan időzítette a háború hat napjára, s találkozott Mose Dajannal. Moczarék tudták, hogy Spsychalski honvédelmi miniszter kikezdzhetetlen, mert Gomulka feltétlen bizalmát élvezi, ezért környezetének felszámolását tűzték ki célul. Ez az „anticionista” tisztogatás sikerrel járt.

A Moszkvában megírt forgatókönyv szerint 1967. június 12-én Lengyelország is megszakította a diplomáciai kapcsolatokat Izraellel. Egy héttel később a Szakszervezetek V. kongresszusán tartott beszédében Gomulka „a lengyel állampolgárságú zsidókat”, akik „Izraelnek az arab országok elleni agresszióját tapssal fogadták”, ötödik hadoszlopnak titulálta, s világosan tudtukra adta: nem gördít akadályokat az elé, hogy távozzanak Lengyelországból.

A „ötödik hadoszlop” kitélt Gomulka bizalmas munkatársai túl erősnek találták, s a beszéd nyomtatott változatából „kicenzúrázták”.

Moczarék viszont e kijelentéssel mintegy zöld utat kaptak régóta előkészített terveik megvalósításához. 1967 azonban még csak fél sikert hozott nekik: „az ötödik hadoszlopnak” mindössze 500 tagja hagyta el Lengyelországot. Ráadásul az is nyilvánvaló volt, hogy többen közülük nem is voltak zsidók, csak épp éltek az alkalommal, hogy kiűzethessenek a szocialista paradicsomból.

Gomułkának minden oka megvolt rá, hogy nehezteljen sorsára, amely pillanatnyi nyugtot sem hagy neki. 1967 második felétől mind inkább a csehszlovákiai fejlemények kötötték le a figyelmét. Míg 1956-ban a magyar forradalom iránt átmeneti megértést s a szovjet elvtársai által halálra szánt Nagy Imre iránt pillanatnyi együttérzést tanúsított, a csehszlovákiai reformmozgalmat ellenforradalmi összeesküvésnek értékelte, s Walter Ulbrichttal együtt ő lett a fegyveres intervenció, vagyis a testvéri segítségnyújtás legfőbb szószólója.

1967 végén Moczar tábornok Moszkvába utazott, hogy részt vegyen a Cseka megalakításának 50. évfordulója alkalmából rendezett ünnepségeken. Az út nem hozta meg „Mieteknek” a várt eredményt. Az év folyamán Moczarnak éppen a két legfőbb szovjet pártfogója került ki a hatalomból, s a KGB új főnöke, Jurij Andropov, valamint az új honvédelmi miniszter, Andrej Grecko tartózkodóan viselkedett a nacionalistának tartott lengyel elvtárral. Moczar tábornoknak rá kellett döbennie, hogy csak odahaza terem számára babér. És 1968 bőséges babértermést hozott...

1967 decemberében Kazimierz Dejmek rendezésében a varsói Nemzeti Színházban bemutatott Adam Mickiewicz híres drámáját, *Az őtök*. A cári elnyomás brutalitását s a lengyel ifjúság áldozatvállalását bemutató darab előadásán tüntetésekre került sor. Már akkor felmerült, hogy az oroszellenes demonstráció tudatosan szervezett provokáció. Ma már minden jel arra mutat, hogy a rendbontók Moczar hí-

vei közül kerültek ki. Varsóban híre kelt, hogy a szovjet nagykövetség követelésére a darabot leveszik a műsorról. Ezt a szovjet nagykövet maga kényszerült megcáfolni, aki kijelentette: ha ez igaz volna, azt jelentené, hogy nagykövetsége a cári birodalommal azonosítaná a Szovjetuniót. Végül is január 31-én játszották utoljára Mickiewicz darabját. Az egyetemi hallgatók egy csoportja már az éjszaka folyamán tiltakozó tüntetést rendezett a Nemzeti Színházhoz közel álló Mickiewicz-szobornál. A demonstrációról – amelyen utólagos állítás szerint Moczar emberei is részt vettek – a belügyminiszter természetesen jelentést tett Gomułkának, azt többek között a cionisták aknamunkájának tüntetve fel.

Egy hónappal később a Lengyel Írószövetség – hatszáz tagot számláló – Varsói Csoportja határozatban ítélte el a „nemzeti kultúra elleni merényletet”. A lengyel írók, akik már a 34-ek levele óta csoportosan léptek ki a pártból, most nyíltan szembefordultak a pártvezetéssel. A megtorlás nem maradt el. A megtorlás azonban legközvetlenebbül Adam Michniket és Henryk Szlajfert érintette, akiket a Varsói Egyetem vezetői már több ízben fegyelmeivel sújtottak, de március 4-én felsőbb utasításra megfellebbezhetetlenül töröltek a hallgatók névsorából. E váratlan határozathozatal szorgalmazásában minden bizonnyal Moczarnak is szerepe volt. A belügyminiszter ugyanis tudta, hogyan reagál majd a hallgatók és az oktatók egy befolyásos része: azonnali tiltakozó nagygyűlést szerveznek az egyetemen. E néhány napon belül bekövetkező demonstráció szükségszerűen arra az időszakra esik, amikor Gomułka – március 6-án és 7-én – éppen Szófiában tartózkodik a Varsói Szerződés Tagállamai Politikai Bizottságának Tanácskozó ülésén.

A tiltakozó nagygyűlésre 1968. március 8-án déli 12 órakor került sor. A nagygyűlés alatt kiránduló autóbuszok hatoltak az Egyetem te-

rületére, amelyekből gumibotokkal felfegyverzett civil ruhás egyének tódultak ki, s válogatás nélkül ütlegetni kezdték a találkozó résztvevőit. Amikor a rektor közbenjárására a civilek elhagyták az egyetem területét, egyenruhás rendőrök jelentek meg, s ott folytatták, ahol civil bajtársaik abba hagyták.

Mire Gomulka március 8-án hazaérkezett Szófiából Moczar jelentette neki, hogy a rendet helyreállította. Az elkövetkező napokban azonban tiltakozó hullám söpört végig a lengyel nagyvárosok egyetemlein és főiskoláin. Sőt március 11-én Varsóban nagyszabású tüntetésre került sor. Ennek során a tüntetők Gomulkát szidalmazó s a pulavaiakat éltető csoportja a Központi Bizottság székházához is eljutott. Ma már bizonyított, hogy a hangadók Moczar beépített, illetve a tüntetők közé vegyülő emberei voltak.

A szejm Znak néven ismert katolikus csoportja, Tadeusz Mazowiecki vezetésével interpellációt nyújtott be, amelyben a Mickiewicz-dráma betiltása és a rendőrség brutális fellépése ellen egyaránt tiltakozott.

Miután a hatalmát veszélyeztetve érző Gomulka kellőképpen „megpuhult”, Moczar előállhatott 1967-ben éppen csak megkezdett tervével. Elsőként az állami tudományos kiadóvállalatra (PWN) sújtottak le. Vezetőit és munkatársait azzal vádolták meg, hogy az *Egyetemes Nagyenciklopédia* (WEP) és a *Lengyelország-ismeret Enciklopédiája* nem marxista szellemiségű, meghamisítja a lengyel történelmet, s méltatlan személyek, például Dajan életrajza is szerepel benne. Hogy kik a történelemhamisítók, azt az Ismeretlen Katona sírja előtt tüntető „partizánok” transzparense pontosan meghatározta: „a cionisták meghamisítják a történelmet...” Rövid idő múlva a Kiadó 41 munkatár-

sának mondtak fel. Elsősorban zsidó származásúaknak.

Lengyelországban ekkortól ismert a „márciusi docens” elnevezés. Ez a tudományos minősítés nélküli, hirtelenjében kinevezett egyetemi oktatókat jelölte, akik az egyetemekről, főiskolákról eltávolítottak helyét foglalták el. A hadsereg és a belügyminisztérium után a külügyminisztérium zsidó származású munkatársainak döntő többségét is menesztették. A városok közül Łódź járt élen a „dejudaizálásban”. A kivándorlók nem kaptak útlevelet, csak az ország elhagyására feljogosító dokumentumot.

Amikor a varsói zsidó színháznak szinte az egész társulata, Ida Kamińskával az élen eltávozott Lengyelországból, Gomulka is megszeppent. Több jelből is rádöbbenhetett, hogy rászédtek: túllőtt a célon, s hiába Moczar a kezdeményező és végrehajtó, a történelemért őt terheli a felelősség. Megpróbálta a lengyel zsidóság tömeges kivándorlásának útját állni. Ennek jegyében júliusban még azt is megtiltotta, hogy a lengyel sajtóban a cionista szó megjelenjék. A gyűlölet 1945 után is többször beindított gépezete azonban már megállíthatatlannak bizonyult. (Végül magát Gomulkát is kidarálta a hatalomból).

1968-ban és következő évben mintegy 20 000 zsidó származású lengyel állampolgár kényszerült Lengyelország elhagyására.

A lengyel gazdasági, tudományos és kulturális életet olyan csonkulás érte, amelyet talán máig sem tudott kiheverni.

Annak a mozgalomnak a vezetői, amely előbb Gomulka, majd Gierek s végül Jaruzelski kommunista rendszerét megdöntötte, részben 1968 egyetemről kizárt, bebörtönzött, meghurcolt s az 1970-es években a munkásokkal szövetséget kötni tudó diákjai közül kerültek ki.